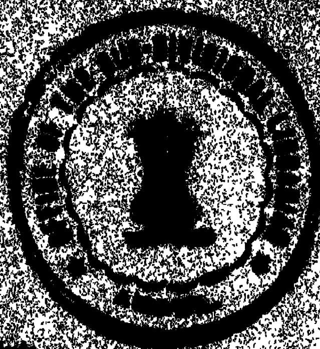
KHAWVEL MIHRING LO DIN CHHUAH THU

Book 1.

THE SUB-DIVISIONAL LIBRARY
DATE
AIZAWL

KHAWVEL MIHRING LO DIN CHHUAH THU

Book [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

KHAWVEL MIHRING LO DIN CHHUAH THU

Book I

Buatsaihtute
PASTOR CHUAUTERA
ZIRTIRTU SAIZAWNA

Third Edition, 1951

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS
1951

THUHMAHRUAI

Tûn lai khawvêlah hian inhriat thiam lohna te, innghirnghona te leh indona te hi a chhuak zing hle a, a chhan ber engnge ni tia kan ngaihtuah chuan, hnam leh hnam an awmdân theuh te, an rilru put dân theuh te leh hmasâng atanga an chanchin theuhte inhriatpuina a awm thin loh vâng a nih a rinawm a. Chuvângin inhriat chianna a darh theih nân, khawvêl pum puia mihring rêng rêng chanchin zir a tûl a ni. He lehkhabuah hian hmasâng atanga tûn lai thlenga ram tina mi chanchin kimtawia ziak in chhiar ang a, a tîr taka kan mâwlzia te, kan than zêl dân te leh tûn laia kan thiam sâwt tâkzia te a chuang vek ang. Mi hmingthang tam tak, lalte leh pasalthate, khawvêl awmdân ngaihtuah chhuaktute leh thil thar hmu chhuaktute, hla phuah thiamte leh thil mawi siamtute, zâwlneite leh Pathian ngaihsak mite chanchin in chhiar ang a, tin, mi hmingthang ve lêm lo, vântlâng mipui, ram tina mi chhiarsên lohte chanchin a tel bawk ang.

Tûn hnua khawvêl siam thatu tûrte chu tûn lai sikul naupangte in ni. He lehkhabu hi ngun taka chhiarin, hmasâng mite hmasâwn dânte lo hriain, kawng tha lo an lo zawh palh apiangte pelh dân zirin, Mizo nu leh pa fel tak nih chauh tum lovin, khawvêl pum pui atân khua leh tui tha nih tum ang che u.

Zochhâwni pa.

THU AWMTE

BUNG 1

KHAWVÊLA MIHRING
CHANCHIN KAN HRIAT HMASAK BER THU

Khawvêl siam tirh ata tûn thlenga hun rêng rêng hi hmun hnihah an ţhen a; a ţhen khatna chu mihringin an ziak thiam hmaa an chanchinte lehkhabua chuantîr theih hauh loh lai a ni a, a ţhen hnihna chu an ziak thiam tâk avânga an chanchin kim taka an thlahte hriat atâna an hnutchhiah theih hun lai a ni. He lehkhabua kan zir tûr tam zâwk chu ziak an thiam tawh hnu chanchin a ni ang a; amaherawhchu hmasânga an ziak thiam hma daih chanchin hriat theih tlêmtê a awm a, chu chu han sawi phawt ila. A ţhen chu ni âwm taka kan rin mai te a ni ang a, a ţhen erawh chu hmasânga miten an siam leh an hman thilte tûn hnai lawka lei atanga an laih chhuah avânga kan hriat chiante a ni ang.

Hmasânga khawvêla mi chêngte chu an lo mâwl hle mai a. Silhfên siam chhuah nachâng hre lovin, saruakin an tâl mai mai a; mei siam chhuah dân an thiam loh avângin, chaw an chhûm ngai lo bawk a; tin, hmanrua rêng rêng an neih loh avângin, in pawh an sa thiam lo va, pûk te, thing kawrawng te awm nân an hmang mai mai a. Ramsa ang maiin an khawsa a, ramhnuaiah ei tûr an zawng an zawng mai ţhîn a.

Sa kawlh tak tak an tam si a, an aia chak lo zâwk mihringte chu ei zova an tichimit lo hi a mak hle a. Amaherawhchu taksa lamah chak lo mah sela, mihring hi ramsa aiin rilru lamah an chak zâwk ve thung a, chuvâng-in sa laka inhumhim dân an lo thiam thuai a. Invên nân lung hriam leh saruh hriam an lo hmang a, an awmna

pûkte kulh anga siam dân an lo thiam bawk a, tin, nakin deuhvah chuan mei siam chhuah dân te pawh an lo thiam leh zêl a.

Mei siam chhuah an lo thiam hi hmasâng miten hma an sâwnna pawimawh tak pakhat chu a ni. An thiam chhuah dân chu kan hre phâk lo va; kâwlphein thing a tihkan hlauh avângin an lo hria a ni thei; ni sain hnahthel ro a tihalh avâng a ni thei; a nih loh leh, tuemawin thingfâk pahnih a nawh laiin khu hlekin a hmu a, tichuan a nâwt a nâwt a, a tâwpah chuan a lo alh ta hlauh va, chuta ṭang chuan mei siam dân an lo thiam ta a ni thei e. Engpawh ni sela, engtik laiin emaw hmasânga miten mei chhawr dân an lo thiam a, chu mi achinah chuan an khawsak dân chu a nuamin a fing sâwt ta hle mai a. Chaw tui zâwk an ei thei ta a; tin, thîr te, dâr te leh lei aṭanga laih chhuah, hriamhrei atân hman theih chi rêng rêng, 'metal' an tih te meia sawisak dân an thiam tâk avângin, hmanraw chi tinrêng an siam thiam a, an awmna tûr inte pawh ṭha deuh takin an lo sa ṭan ta a. Chu mi hma aṭang rêng pawhin intuam lum nâna savun sin nachâng an hre tawhin a rinawm a, mei an neih tâk avângin hriau ṭha vak lo an siam thiam a, sin tûr savun te kha nalh deuh hlekin an ṭhui khâwm thiam ta a. Mei avâng bawkin bêl vuak pawh an lo thiam a; tin, meilum aiin vâwt an tuar a lo nêp avângin, an hrisêl zâwk deuh pawh a rinawm bawk.

Chu mi lai chuan an hnathawh ber chu ei tûr zawn leh hlauhawm ata invên hi a ni. Tin, hmanraw ṭha deuh an neih tâk avânga hma an sâwn deuh hlek hnu chuan, hun âwl an nei ta deuh deuh va, mawi taka thil chei an chîng ṭan ta a. An fei mûng te an ker ṭial a, saruha siam an chemte fawng te pawh engemaw lemin an siam a; an bêl vuakah te pawh thil lem an ziak a, an awmna pûk pangah te sa lemte rawng hrang hrangin mawi takin an ziak bawk a.

Tin, hmasânga mite pawhin sakhua an nei ve a. Pathian tak an hre lo va, khawvêla an hriat thiam loh leh an hlauh apiang an be mai ṭhîn a. Ni awmdân khi an hriat thiam loh pakhat chu a ni a; ni a lan chuan a lumin a nuam a, ei tûr thil a ṭo duh bawk a; nimahsela ni a sat lutuk chuan a hrehawm a, thlai leh theite a vuai bawk ṭhîn a, chuvângin a nuam tâwka a sat theih nân ni khi an be ringawt ṭhîn a. Chutiang bawkin kâwlphe te, ruah te, khawpui ri te an be bawk ṭhîn a. Ramhuai te pawh an ring ve a, mitthi thlarau an hlau hle a. Inthawi pawh an inthawi fo ṭhîn a, achâng phei chuan mihring pawh inthawi nân an hmang a. Lâm pawh an chîng nasa hle a, zuan vak vaka lâmte hian thlawhhma a tiṭhain an ring.

Zawi zawiin an khawsak dân chu a lo danglam hret hret a. A tîr takah chuan awm hmun nghet nei lovin, ei tûr zawngin an vâk an vâk ṭhîn a. Sa pêl mi an ni a, achângin a mal tein, achângin a huho tein an ramchhuak a.

Tin, nakin deuhvah chuan ramsa zînga sa ṭhenkhat chu a kawlh lo deuh tih an lo hria a, ran vulh an lo chîng ta a. An vulh ṭhenkhat chu an ei a, a ṭhen inthawi nân an hmang a, a ṭhen chu thil phurah leh chuan nân an hmang bawk a. Ran tam tak an vulh hnu pawhin sa pêlin an la chhuak zeuh zeuh va; a ṭûl avâng ni tawh lovin an duhzâwng a nih avâng zâwkin an chhuak ṭhîn a ni. Tin, savun an ngah avângin savun in an siam a, ran tlatna hmun ṭha zawnga an vah an vahnaah chuan an savun inte chu an chhawm zêl a. Chutih lai vêl chu Abrahama dam lai hun a ni.

Tin, nakin leh deuhvah chuan an khawsak dân chu a lo danglam leh a, thlawhhma neih an lo thiam ta a. Leileh an thiam tâk avângin ei tûr zawnga vah vah a ngai ta lo va, awm hmun nghet an khuar a, a khua khuain an awm tan ta a. Chu mi aṭang chuan mahni puala ram hauh an chîng ta a, a hnam hnamin ram neih an lo tum ta a. He

lehkhabu in la zir tûr zawng zawng hi khawvêla hnam hrang hrang an inkûngkaih dân thu a ni deuh ber ang.

He bung khatnaa kan sawi tâk zawng zawng thil lo awm tûr hian kum rei tak a duh a ni tih hriat reng tûr a ni. Kan sawi tawh ang khân a ţhen chu ni âwma kan rin mai te a ni a. Bung danga kan la ngaihtuah tûr erawh chu hmasânga mite ziak aţang ngeia chiang taka kan hriatte a ni zâwk a, chutichuan hnam hrang hrang chanchin kim takin kan chhui thei tawh ang.

BUNG 2

NILE LUI KAM VÊLA FINNA LO CHHUAH DÂN

Mediterranean tuipui chhak lampang ram in en chuan, Africa ram laia dîl ropui tak aţanga luang chhuak a, Sahara thlalêr zau taka luang tlanga tuifinriat zuk fin lui lian tak, Nile lui chu in hmu ang a. A kam leh lam leh lam chu thlalêr a ni a. Chu mi lui chu kum tinin a kuang a liam ţhîn a, hnâwl tam tak vaukamah chuan a hnâwl chhuak ţhîn a, chu chuan a kam tuak ram chu lei ţha takah a chantîr a.

Chu ram chu Aigupta ram, khawvêla finna lo chhuah ţanna pakhat chu a ni. A ram chu ro tak a ni a, ram hnâwnga chhe mai tûr ang pawh kha mawih bo lovin rei tak tak a awm thei ţhîn a; chu mi avâng chuan an lo fin chhuah dân te a chhui theih hle mai a ni. An finna upatzia hi hriat chian chiah a ni lo va, B.C. 4000 lai vêla lo fing ţan tawh hle ni âwmin a lang a.

Tin, hmasâng chanchin kim deuhva chhui theih nân, bung 1-naa an chanchin kan sawiten an la hriat chhuah loh, lehkha ziak hi an thiam a ţûl phawt a. Ziak thiamna hi thil mak tak leh ţangkai tak a ni a, rilrua suangtuah tihlanna leh rei tak hnu pawha inhrilh theihna a ni si a.

Amaherawhchu vawi leh khata han thiam mai mi a ni lo va. Aigupta-ho pawhin an han bei ṭan dân kha a fel tâwk lo hle mai. An thu sawi duh tilang tûrin a lema siam hi an han chîng phawt mai a ni. Thu mal awmzia tihlan thliah thliahna siam ngaihna hre lovin, thu tluantling awmzia tilang thei nghâl milem an siam phawt a. Football inkhêl laia thil lo awm thute ziak duh ang sela, a lemin an entîr mai ang a. Tin, zawi zawiin ṭawng mal hrang hrang atân a lem hrang ṭheuh siam an chîng leh a, 'thing' ziak duh ang sela, thing lem an siam a, 'sakawr' ziak dâwn ang sela, sakawr lem an siam mai a ni.

Nimahsela chutianga tih dâwn chuan, milem hrang hrang tam tak ziak a ngai a ni. Tichuan nikhua a lo rei deuh hnu chuan, chutiang aia awlsam zâwk, hawrawp mal an lo siam ta a. Hawrawp tlêmtê chauh hmangin, thu mal pawh thu tluantling sei tak pawh a entîr theih vek si a, milem tam tak ziak ai chuan a awl zâwk hle a ni. Amaherawhchu Aigupta-ho ziak dân chu a inpawlhsawp a ni a; a lemin thu mal tlingte entîr nân an ziak bawk a, a lem ziak thenkhatte chu hawrawp anga hman a ni bawk a. Chutianga ziak chu puithiamhovin an chîn hmasak avângin 'hieroglyphics' (puithiam ziak) an ti thîn a ni. Chutianga an thiam avâng chuan a ni, hmân lai Aigupta mite awmdân leh an khawsak dân chu a hnu lama miten kan chhui theih zêl tâk ni.

Tin, Aigupta-hovin thil ropui tak pakhat an hmuh chhuah chu 'metal' hman dân thiam hi a ni. An metal hman chu dâr ngo leh dâr sen inpawlh, ngên kan tih hi a ni. Chu mi hma zawng chuan hriamhreia an hman ber chu lung hriam leh saruhte a ni a; chûng hmanruate chu mâwl tak a nih avângin, an thil siamte pawh mâwltê a ni. Metal-a hriamhrei an siam thiam hnu erawh chuan, lung hriam mai an hman lai ai kha chuan thil an siam ropui thei ta zâwk êm êm a. Tûn thlenga la awm reng, thlân in

ropui tak, Pyramid an tih te chu an lo sa thei ta a. Tin, mawihnai tak chu a ni lo nain, mihring awmna in lian pui puite pawh an din bawk a. Nakina an lo fin lehzual deuh hnu phei chuan, metal hriamhrei hmang bawkin in timawi tûra milem ker an lo thiam leh zêl a; tichuan Nile lui kamah chuan lal in leh biak in ropui tak takte mawi takin an sa thluah mai a.

Tin, mi hausa tak lo chuan chutiang in ropui chu an sa thei si lo va, sumdâwn lam pawh an ti nasa hle tih a lang a. Khawmual lamah chauh ni lovin, tuifinriat lamah pawh sumdâwnna thil an thiar lûtin an thiar chhuak ṭhîn a. Chuvângin an thlân in bangahte pawh chuan lawng lemte an ziak thliah thluah mai a. Thil lem siam leh ziak neuh neuh ngaina mi tak an ni a, an thlân in banga thil engemaw lemte leh an chungchânga thil lo awmte an ziak zêl ṭhin avângin, an khawsak dân te, an thiltih dân te, an infiam dân te leh an inchei dân te a chhui theih hle a ni. Nile luipui kamah chuan an thlân hmunte tûn thleng pawhin an la lai chhuak zeuh zeuh zêl a, chutah chuan kuang ṭha tak tak, ṭawih thei lova indahna te leh an bungraw siam mawi tak tak te pawh an hmu chhuak ṭhîn a. Chûng aṭangte chuan Aigupta-ho hi puan tah lamah te, bêl vuak lamah te, dârthlalang siam lamah te an fing hmasa a ni tih a hriat a ni; tin, chu chauh pawh ni lovin, calendar leh sawna siam thiam hmasa ber an ni tih kan hre bawk a.

Hmân lai Aigupta mite chu sakhaw mi tak an ni a, pathian tam tak an nei a. Ra an tih, ni pathian chu thil engkim lo chhuahna bul leh an pathian zawng zawng pa leh mihring paah an ngai a. Tin, Osiris an tih chu Nile lui pathian leh mitthi rorêltuah an ngai a. Mi an thih chuan, an thlarau chu an dam laia an thiltih ang apianga rêl sak tûrin Osiris hnênah chuan an kal a, chu mi hnuah chuan an lo kîr leh a, an ruang kha rawn luah lehin an

ring a. Chutianga thlarau leh taksa a inzawm leh chuan mi nunga tho leh theiin an ring bawk a. Chuvângin thlarauvin a luah leh tûr ruang chu a chhiat loh nân an vawng ṭha a, ṭawih theih lohna an hnawih a, thlân phui takah an thukru ṭhîn a.

Aigupta mite hian milim din te leh in sak chauhvah hian thil an tiropui a ni lo va, sipai lam thuah pawh an ropui a ni. An sipaite chakna avângin, B.C. 1500 thlengin ram an la zêl a, tichuan chu mi lai vêl chuan an ram awp chuan chhim lama Nile lui kamte leh Tuipui Sen kam te, hmâr lama Palestine ram te, Suria ram te leh Asia Minor ram thleng te a huam a ni. Chu mi hnuah erawh chuan chhiat lam an lo pan ta deuh deuh va, a tâwpah phei chuan Persian Gulf-a luang lût luipui pahnih vêla chêng hnamten an rawn bei a, an rawn ngam ta a.

BUNG 3

TIGRIS LEH EUPHRATES LUI KAM VÊLA FINNA LO CHHUAH VENA

Mediterranean tuipui chhak lam ram kan en leh chuan lui pahnih, Tigris leh Euphrates lui, Persian Gulf-a luang lût kan hmu ang a. He mi lui pahnih kam vêl ram hi finna lo chhuah hmasakna hmun pakhat a ni ve a. A ram hmâr lam leh chhak lam chu tlâng ram a ni a, a chhim lam chu thlalêr a ni. Tin, chu mi lui pahnih inkâr chu ram ṭha tak a ni a, tlâng ram leh thlalêr ramte ai chuan awm nân îtawm tak a ni. Ram chênghnâwng tak, mihring duhzâwng leh mamawh tinrêng awmna ram a ni a; chuvângin chu mi ram inchuh chuan an indo phah fo ṭhîn a. Thlalêr lama mite chuan an rûn a, an hneh a; nimahsela nakin deuhvah chuan tlâng mite chuan an la leh ta mai a. Chutichuan chu ram ṭha tak mai chu hnam hrang hrangin an inluah chhâwk an inluah chhâwk mai a.

A luahtu hmasa berte chu Euphrates lui kama khawpui ropui tak, Babulon an tih dintute an ni a, an khawpui hming chu an hnam hming atân an hmang nghâl mai a ni. B.C. 3000 hma kha chuan an la mâwl hle mai a: tin, zawi zawiin Aigupta mite thiam ang, ziak dân te, in sak dân te, inawp dân te anni pawhin an lo thiam chhawm a. Amaherawhchu an hmanruate a danglam ang bawkin, an thiam ve dân chu a danglam deuh a ni. He lehkhabu chhiar zêlte chuan chutiang chu a ni tih in hre chhuak leh ţhîn ang a. An chênna ram ţheuh zirin, hnam hrang hrangte rilru put dân leh hma an sâwn dânte chu a lo danglam hle thîn a ni.

Lehkha ziak thu hi ngaihtuah leh ila, Aigupta-ho ziak mawi theihna dân kha an rama hmanruain a zir a ni a. Nile lui kamah hian phairuang chi 'papyrus' an tih hi a tam mai a; chu chu Aigupta mite chuan lehkha atân an hmang a, a mâm ţhat avângin ziak leh milem han siam pawh a mawi duh bîk a ni. Tigris leh Euphrates lui kamah erawh hi chuan phairuang a awm ve lo va, chutichuan Babulon mite chuan bellei phêk hi lehkha atân an hmang a. Bellei a la nêm laiin, thil engemawin an nem khuar a, a ro hnu chuan tlo khat chuan tlo ve tak a ni. Amaherawhchu Aigupta mite thil ziak ang chuan a mawi ve thei lo va.

Tin, Babulon ramah hian lung pawh a awm hauh lo va; chuvângin Aigupta-ho sak ang lung in ropui takte an sa ve thei lo va, leirawhchhanin an sa zâwk ţhîn a. An sak ve dân chu a chhîpah hian an tiang zuih zêl a, sâng tak takin in hranpa inchherchhuan ang tak maite hian an sa ţhîn a ni.

Chutichuan an ram awmdân avângin danglamna awm bawk mah sela, Babulon-ho hian Aigupta mi ang bawkin hma an sâwn zêl a. Inawp dân fel tak an nei ve a. Hmân lai dân bu, tûn thlenga kan la kawl zawng zawng zînga hlui ber chu B.C. 2100 lai vêla Babulon lal ropui tak

Hammurapia siam a ni. Tin, Aigupta mi ang bawkin sakhua an din chhuak ve a. Sumdâwn te, lo neih te, sahmul puan tah te pawh an lo thiam chhawm ve zêl a. Amaherawhchu Hammurapia thih hnu lawkin tlâng mi, mi kawlhsenhovin an zuk rûn a, an finna te chu an tihbo sak ta a.

Kum rei fe hnuin Euphrates leh Tigris lui kam vêl aṭang chuan finna ropui tak dang a lo chhuak leh a. Chu mi finna lo chhuahna bul chu Babulon a ni lo va, hmâr lam deuh fe Assuria rama Ninevi khua aṭangin a ni zâwk. Assuria mite chu nunchhe tak leh indo duh mi tak an ni a. Ngên aia chang zâwk, thîr hriamhrei hmang hmasatute an ni bawk a. Ram zau tak an la a; thlang lamah chuan Asia Minor thlengin, chhak lam leh hmâr lamah chuan Media ram su tlangin Caspian tuifinriat thlengin, chhim lamah chuan Mediterranean chheh vêl ram Nile lui thlengin an la a. Chutichuan an khawpui pakhat Damaska aṭanga sumdâwn chîng nasa tak Suria-ho te, Palestine rama lût Hebrai-ho te, ropuina lama lo chuai ṭan tawh Aigupta-ho am pawh an ngam tel bawk a. Chûng lai chu indo hrât ak tak, Sargona II-na te, a chanchin Thuthlung Hluia an iak ve Senakeriba te, Asurbanipala te lal lai a ni.

Chûng ram zau tak enkawl fel theih nân chuan dâk fel akin an siam a. Thil siam lam leh in sak lam leh lehkha hiam lamah pawh an duai lo hle mai. Khawpui lian tak ak te, lal in ropui tak takte an din a. Chûng lal in kalna awng sîr ve veah inhmatawnin a chanve mihring a hanve rante hian lung milim lian pui puite an siam a. in, in bangahte chuan indo lai lem te, sa zîm lai lem te, n pathian leh an lalte lem te an ziak chiai chuai mai a ni.

Assuria-hovin indo lam an uar lutukna lamah thil dang n ngaihthah a, chu chu an tlâwm ṭanna bul a lo ni ta âwk a. Thlalêr lama chêng mi, Kaldai-hovin B.C. 606-ah n hneh ta a, Ninevi khawpui chu an la ta a. Tichuan

Babulon chu chûng lai vêl rama finna lo chhuahna khurpui a lo ni leh ta a. Kaldai lal Nebukadnezara lal lai chuan Assuria mite hnuaia an awm lai ai mahin in sak lam leh milim din lam te an tiropui zâwk.

Kaldai miten finna lama an thil hriat belh ber chu arsi chanchin hriat thiamna hi a ni. Arsi chanchin an ngaihtuah duhna chhan chu thil lo la awm tûr hriat lâwk theihna a nih an rin vâng a ni ber a, chutia arsi chanchin an hriat chhuah chu nakinah chuan Grik-hovin an chhunzawm a, tûn lai mite pawh hian tûn thlengin an la chhawr zêl a. Tin, Kaldai-ho hi arsi chêt vêl dân chhui chhuak hmasatute chauh an ni lo va, Equator chu degree 360-a ṭhen dân hre chhuaktute an ni bawk a. Amaherawhchu an ropui rei mang lo; Ninevi an lâk hnu kum 60 vêlah an lo tlâwm ve leh a, B.C. 539-ah chuan Persia lal Kura chu Babulon-ah a lût a.

Mihring rêng rêng hi chipui hrang lian tak takah an ṭhen a; tin, chûngte chu an ṭhen sawm leh a. Assuria mi te, Babulon mi te, Kaldai mi te, Arab mi leh Juda mite nên hian Sema thlahah an ruat vek a, B.C. 530-a Babulon khuaa lût Persia-ho erawh chu chipui dang aṭanga lo chhuak an ni a. Chu chipui chu mihring chanchin bul chhuiin, mi pawimawh tak an lo nih avângin an lo chhuah vena bul tak chu chhui leh rih ila.

BUNG 4

MIHRING LO DARH VÊL DÂN

Khawvêla hnam hrang hrangte hian tûn laia an chênna ram ṭheuhte hi hmasâng aṭangin an luah reng zêl kher lo va. Achâng châng in miin an awmna hmun an suan ṭhîn a, chu mi avâng chuan khawvêl pum pui hian a lo danglam phah ṭhîn a. An insuan dân chu chhak lam aṭanga thlang lam panin a ni deuh ber ṭhîn a, nimahsela an kal dân chiah chu hriat a ni fo kher lo va.

A nih, mite hian engahnge an awmna ram chhuahsana ram dang daiha an insuan duh ṭhin le? A vâng hrang hrang a awm a, nimahsela an insuan duhna chhan bulpui ber chu ei tûr an tlâkchham ṭhin vâng a ni. Tûn lai hian khawii ram emaw a intodelh theih loh chuan rêlin emaw, lawngin emaw ram dang aṭangin ei tûr a lâk luh theih a; nimahsela rêl leh lawng a awm hmain chutiang chuan a lâk luh theih loh va, mi an pun avânga an awmna ramin a dâwl zawh loh chuan, ei tûr zawngin an vâk an vâk mai ṭhîn a. Chuvâng tak chuan a ni, thlalêr mi leh tlâng mite khân Tigris leh Euphrates lui ruam ram ṭha tak chu an luah duh ni. Chûngho chu Sema thlah an ni kan tih tawh kha. Tûnah hian chipui dang, Aryan-ho an tih chanchin chhui kan tum leh a.

An chanchin kan sawi tawh, B.C. 539-a Babulon khawpui latu Persia-hote chu Aryan chi an ni a; tin, tûn lai Europe hnam zawng zawngte leh India rama mi tam zâwkte pawh hi Aryan-ho thlahte an ni ve a. A tîr taka an awmna chu Asia ram lai tak India hmâr lampang khawii lai hmun emaw a ni a. Chuta ṭang chuan ram tinah an darh ta a. Ho khat chu Russia ram kal tlangin Europe ram thlang lamah an darh a; Celt-ho chu Britain ramah an lût a, Teuton-ho chu German ramah hian an lût a. Grik-ho chu Aegean tuifinriat vêl ramah an lût a, thenkhat chu Italy leh Spain ramah an lût a. Tin, kan sawi tawh ang khân tam fe chu India ramah hian an lût a. Amaherawhchu ṭum khata aruala pêm chhuak veka hêng ramahte hian lo lût an ni lo va.

Ho khat chu chhim thlang lam Persian Gulf lamah an kal a. Chu mite zînga langsâr ber chu Medai-ho an ni a. Persian Gulf leh Black Sea inkâr tlâng sâng pui pui ram zau tak chu an luah a, chuta ṭang chuan an ram ṭhenawm Assuria mite an rûn zut mai a. Persia ram hi Medai-ho ram awp chhim lam biala mi chauh a ni a; nimahsela

B.C. 560-ah Persia lal Kura chuan anmahni awp ţhîntu Medai-ho a han bei a, a han hneh ta mial a. Tin, thlang lam a hneh leh zêl hnu chuan chhak lampangah a lêt leh a, Kaldai ram Nebukadnezara lo din chu a hneh leh a. Tin, ram dangte pawh a la zêl a, B.C. 500 vêla a ram lâkte chu chhak lamah India ram thleng te, chhim lamah Nile lui dung zawhin thui tak thleng te, thlang lamah Europe ram thleng hial tein a ni a.

Tichuan Assuria-ho ram awp ai mahin a zau zâwk a ni. Tin, an inawp dân pawh kawng ţhenkhatah chuan a fel zâwk bawk a, an awp hnamte chuan an thuhnuaia awm nuam an ti hle hlawm a. Lalber awpin an awm a, tin, ram ţhen awptu tûr lalber chuan a ruat zêl a. Hêng bial awptute hian thu an nei mang lo va, ram pum pui chu lalberin a thu thuin a awp vek a. Chutiang inawp dân, tumah râwn ngai hauh lova, tuma hnial theih hek lohva lalberin a thu thua a awp chu "Despotism" an ti ţhîn a.

Persia-ho hian lehkha lam leh thil siam lamah chuan hma an sâwn mang lo va. Lehkha lamah chuan Kaldai-ho lehkha an hmang a, tin, thil siam lam leh themthiam lam thuah chuan an ram lâka mite thiam an la mai a ni. Rorêl dân lamah erawh chuan hma an sâwn nasa hle mai. Tin, kawng lam te ţha takin an siam a, sumdâwnna leh ram lâk zau theih nân lawng tam tak an siam bawk a. Tin, tangka siam thu kan ngaihtuah leh chuan, a siam chhuak hmasa bertute chu China-ho hi an ni a; tin, Asia Minor rama Grik awmte hian B.C. 600 lai vêlah sumdâwn nân tangka te hi lo siam zeuh zeuh tawh bawk mah sela, Persia-ho hi thlang lam rama tangka siam chhuaktu hmasa ber tih theih an ni. Lal Daria I-na hian a ram pum puia hman atân rangkachakin tangka a siam a, a ram ţhen awptute erawh chu anmahni bial ţheuhva hman atân tangkarua chauhva siam a phal a.

Tangka hman hi hmasâwnna ropui tak a ni. Tangka awm hmaa thil inlei dân chu bungrua leh bungrua inthlengtawn a ni a. Aigupta-ho pawh an sumdâwnin chutiang chuan an inthleng ve bawk a; tin, achângin rangkachak belvâlkual rit takte pawh tangka ang deuhvin an hmang bawk a. Tin, nakin deuhva tangkaa chher nachâng an lo hriat hnuah chuan, thil inlei leh hralh a lo awlsam ta a.

Persia-ho sakhaw biak dân hi a ṭha ve fu mai a, an ngaih dân ṭhenkhatte chu Judaten an ṭâwm a, Kristian sakhuaah pawh a ṭhen chu a tel ve a ni. An rama zâwlnei Zoroastera chuan, "Pathian ṭha pakhat a awm a, a hming chu Ormuzda a ni a; ani chuan ramhuai lal Ahrimana chu a do reng a, mihring tupawhin an duh zâwk zâwk chu an dopui thei a; tin, an dam laia an thiltih zir ang zêlin, an thih hnuin an chungah rorêlna a awm ang," tiin a zirtîr ṭhîn a.

Persia-ho hi Europe ramah lût tlang thei phei sela, an thiltih nasat tûrzia chu hriat phâk a ni lo. B.C. 500 hnu lawkah chuan luh pawh an tum ngei a; nimahsela Grikhovin an lo dang ta tlat mai a. An dan dân chanchinte chu famkim deuhvin kan la zir leh ang.

BUNG 5

HEBRAI MI LEH HIT MITE

Aigupta ram leh Babulon inkârah hian Palestine ram a awm a, chutah chuan B.C. 1400 hma lam mahah khân inna a lo chhuak ve tawh a. He ram hi hnam hrang hrang am fein an lo luah tawh a, chûng hnam hrang hrangte hu hming pakhat vuahin Kanan-ho an ti ṭhîn a. Lo nei ai an ni a, an khuate chu kulh nghet takin an hung ṭhîn . Mahni hmun ṭheuhvah pathian an nei a, an pathian hu Baala an ti ṭheuh mai a.

B.C. 1400 leh B.C. 1200 inkâr vêlah hian chhak lam thlalêr ram aṭangin Hebrai hnam an lo lût ve a. Kanan mite nên hian an indo an indo ṭhîn a; tichuan zawi zawiin Kanan ram chu an luah zau deuh deuh va, awmhmun an ngheh tial tial a. Hmâr lampanga Hebrai-ho awmte chuan Kanan ram mite nun dân an la nual a, puan in maia awm tawh lovin, lung inte an sa a, Kanan mite nên nupui pasalah te an inneihtawn a, an sakhua te pawh an ṭâwm ta deuh nual a. Tuifinriat kam vêlah chuan Philistia-ho an tih hnam dang an awm leh a, chûngho nên chuan Hebrai mite chu an indo fo bawk ṭhîn a.

Tichuan Hebrai-ho hian B.C. 1000 lai vêlah Palestine ram hi an luah nghet chauh a ni. Nimahsela Davida dam lai khân an vêla an hmêlmate chu an ngam vek tawh a, lal ropui tak hovin khawpuiahte awmhmun an lo khuar nghet tawh a.

Palestine ram hi ram chênghnâwng tak a nih avâng leh ram fing tawh Aigupta leh Babulon ram inkâra awm a nih avângin, sumdâwnna hmun remchâng tak a ni. Chuvâng chuan Solomona pawh lal hausa tak a lo nih tâk kha. Lawngte a siam a, sumdâwngte a tîr chhuak a, a ram kal tlang man chhiah te a chawitîr bawk a, ram hla tak tak aṭanga hriat thamin, a hausakzia leh a ropuizia chu a lo thang ta a. Amaherawhchu rorêlna lam thuah a khirh deuh va, tichuan a fapa lal hnu lawkin Palestine ram hi hmun hnih, chhim leh hmârah lal hrang neiin an lo inṭhen ta a.

Sumdâwn lam thuah hmun remchâng tak a ni nâ a, indo lam thuah Aigupta leh Assuria miten an karcheh tlat avângin, a muanawm lo reng fo mai a ni. Chutichuan leh lam leh lam tlawn vêl hi an tân a ṭûl fo ṭhin a; chutiang thuah chuan a manganthlâk hle mai. Tin, B.C. 722-ah Assuria-hovin hmâr lam ram chu an titlâwm a, a mite chu salah an hruai chiam a; chhim lam ram erawh kha chu

Assuria-ho fatê angin an awm rih a, mahse kan sawi tawh angin B.C. 606-ah khân Kaldai-hovin Assuria ram an lâk sak a, tin, B.C. 586-ah chuan Hebrai chhim lam ram pawh chu an la tel bawk a. Chutichuan Hebrai-ho chu Babulon ramah salah an tâng reng a, nimahsela B.C. 539-a Persia lal Kuran Kaldai-ho a hneh ve thung avâng khân, Jerusalem-a an kîr leh a phal sak a. Hebrai-ho ram chu a han ding chhuak leh ţeng ţeng a, mahse rei lo teah Rom sawrkârin an la leh ta mai a.

Sawrkâr lam thuah chuan Hebrai-ho pawimawhna sawi tham a ni lo va, sakhaw lam thuah erawh chuan Pathian tak betute an nih avângin khawvêla mi zawng zawngte tân thil ropui tak rochun tûr siam chhuaktu an ni. Thuthlung Hluiah hian an Pathian pawm dân chu a chuang a. An Pathian chu Yahweh (Jehova) an ti a. A tîrah chuan anmahni hnam Pathian chauh angah an ngai a, Pathian kawlh tak, thîkthuchhe tak, sual hlek pawha mi hrem thuai mai, hmêlma chunga phuba la thuai mai duh mi niin an ngai ţhîn a ni.

Tin, zawi zawiin an ngaih dân chu a lo danglam a, indo duh Pathian ni lovin felna ngaina Pathianah an lo ngai ta a. Judai ram Assuria-hovin an rawn bei pawh khân Isaia chuan Judate chu an sual avângin, Yahweh chuan Assuria mite chu hremtu atân a rawn hmang a ni tih a zirtîr a.

Babulon rama sala an tân lai khân Pathian an ngaih dân ropuizia chu a lo lang lehzual a ni. Mangang taka an awm lai a ni a; an Pathian chuan hum zo ta lova, anmahni ram hnehtute pathian chuan Yahweh chu hneh ta ni âwmah an ngaih lai tak a ni a. Chutih lai tak chuan a hming hriat loh zâwlnei pakhat a lo awm a, a thu zirtîr chu Thuthlung Hluia Isaia bu kan tihah hian a awm a. Ani chuan Hebrai-te hnênah chuan Pathian pakhat chauh a awm a, khawvêl pum pui chunga rorêltu leh thu neitu a nihzia te, Pathian ţihbaiawm ni lovin Pa ngilnei tak, a

mite a hrem pawha a huat vâng mai mai ni lova, an ṭhat zâwk nâna hrem ṭhîn a nihzia te a zirtîr a. Chutichuan Hebrai hnam hi Pathian pakhat chauh a awm tih ring hmasa ber an ni. An zâwlneite chuan sual ngaihdam nâna inthawi mai mai a sâwt lohzia hrilhfiahin, mite sim tûrin an sâwm ṭhîn a.. Isaian, "In inthawina zozai hi ka tân engnge a ṭangkaina awm? Bâwngpate leh berâm note leh kêlpate thisenah pawh ka lâwm lo ve. Insil ula, intifai rawh u; sual tih hi bâng tawh ula, thil ṭha tih zir tawh rawh u," tia a zilh ṭhin chu Hebrai sakhuain a zirtîrna zînga hlu ber a ni a.

Palestine ram hmâr, Asia Minor tlâng ramah chuan hnam ropui tak, Hit mi an lo ding chhuak a. An thu ziak dân tuman an la hriat chhuah hauh loh avângin, an chanchin hi Assuria leh Aigupta mite ang kha chuan chhui sî sê theih a ni ve lo va, nimahsela tlêm azâwng chu hnam dang, Aigupta-hote, Babulon-hote leh Hebrai-hoten an chanchin an ziak aṭang hian kan hre thei a. B.C. 2800 lai vêlah chuan Asia Minor-ah hmun hrang hrangah an awm a, tin, zawi zawiin an hotu Hattian a hruai khâwm a, ram zau tak awhin an lo awm ta a. An vâng lai tak chu B.C. 1200 hma lawk kha a ni a; chu mi hnuah chuan Europe chhak lampanga vâk vâk ṭhîn. Aegean rama chutih laia lût mêkte chuan an rawn titlâwm ta a.

Hit mite hi B.C. 2600 aṭanga B.C. 1200 thlengin hnam pawimawh tak an ni a. Asia ram aṭanga Europe ram rûn tumtute lo dangtu mai pawh an ni lo va, chhak lam leh thlang lam ram insumdâwntawnna kawng pawimawh tak an ni bawk a. Bellei lehkha an laih chhuah ṭhenkhatah chuan Babulon-te leh Aigupta mite nêna an inhmantawn dân leh sum an indâwntawn dân te a lang a. Bellei pakhatah chuan Pharaoa tân lawnga thîr an phurhsak thu a chuang a. Hit-ho hi Assuria mite ai mahin thîr hriamhrei hmang hmasa zâwk an ni mai thei e. Milim din leh in

sak lam te an thiam êm êm bawk a. Assuria miten milim ropui tak tak an din te pawh kha Hit-ho thiam an lâk chhâwn a ni âwm e. Hit-ho sûlhnu, tûn hnaia an hmuh chhuah thar han ngaihtuah hian, hmân lai miah chuan mi pawimawh tak an ni ve ngei mai tih a hriat theih a.

BUNG 6

AEGEAN TUIFINRIAT KAMA MI CHÊNGTE

Tûn hma lama an chanchin kan chhui tâk zawng zawngte kha Africa ram emaw, Asia ram emawa chêngte an ni a. Tûnah hian Europe rama finna lo chhuahna kan chhui ve thung rih dâwn a ni. Kum rei tak chhûng chu Grik-ho hi Europe rama hnam fing hmasa bera ngaih an ni ṭhîn a; nimahsela Grik-ho hi hnam khat tia sawi tham an nih hma daihin Aegean tuifinriat kam vêl leh a thliarkâra mite hi hnam fing an ni tawh tih hriatna an hmu chhuak thar a ni.

Aegean tuifinriata thliarkâr lian ber chu Kret thliarkâr ıi a ni a. B.C. 4000 lai vêlah pawh hian Kret thliarkâra nite hi fing tak an lo ni tawh pang âwm e. Tin, an fing ·elh telh a, B.C. 2500 vêlah sawrkâr chak tak an lo ni tawh ı, an hmun pui atân thliarkâr hmâr lampanga Cnossus awng chawlhna khaw pakhat chu an hmang a. Tin, hutih lai vêl chuan a ramin a zir êm avângin, Kret hliarkâra mite hian sumdâwn lam an uar hle bawk a. ıigupta leh Babulon mite ang bawkin ziak an thiam ve a. ın ziakna chu papyrus emaw, bellei phêk emaw a ni lo va, lum ṭha tak an rawh chang a, chutah chuan an ziak ṭhîn . Amaherawhchu an hawrawp awmziate chu tuman an , hriat chhuah loh avângin, an thu ziakte chu tûn thlengin hlin theih a ni lo va. An hawrawp ṭhenkhat zawngin igupta mite hawrawp a ang hle nâ a, Aigupta mite ta an k chhâwn mai chu a ni lo.

B.C. 1600 laiah khân Kret mite finna hi Aegean ram ,wng zawngah hian a lo darh tawh a. Europe ramah

pawh khawpui pawimawh tak, Mycenae khua an din a. Tin, Asia Minor ram thlang lampangah sumdâwnna khaw ropui tak, Troy khua an tih ṭhin hi an lo din bawk a Chûng khuaa mite chuan Suria te, Asia Minor te, Sicily te Sardinia te, Spain te nên hian an insumdâwntawn ṭhîn a ni

B.C. 1500 leh B.C. 1400 inkâr vêlah hian Kret mite chuan rûn an tâwk a, a rûntute chu Mycenae mite an ni âwm e. Chu mi hnuah chuan Aegean miten Cnossus a mahin Mycenae hi khawpui berah an hmang ta zâwk a An fin dân chu an lehkha ziak aṭanga chhui theih ni lo mah sela, an thil siamte hian an fing hle a ni tih a tilang a ni. An bêl siam pangah chuan pangpâr lem te leh rannung leh sa lem te mawi tak tak an siam a. Tin, hlum chauh ni lovin, tangkarua te leh rangkachak te pawhin bêl an siam a, a pangah thil nung lem mawi tak takte an siam a. An bangahte pawh thil eng engemaw lem an ziak del dul ma a, tin, saingho te, sailungvâr tein milem mawi tak tak an siam ṭhîn. An lal in pindan sak zau dân leh kailâwn siam dân hmangte chuan an themthiamzia chauh a lantîr lo va hun laihâwl vêla mite ai chuan hrisêlna lam thu pawh an hre zâwk a ni tih a tilang bawk a ni.

B.C. 1000 hma hian Aegean-ho ramah chuan rûntute an lût vak vak ṭhîn a. Chûng rûntute chu Grik mite an ni a. chutih lai chuan mi mâwl tak an la ni a; tichuan an mâwl êm avângin, Aegean mite finnate chu an tihbo sak vek deuh thaw a ni.

Aegean mite hi tuifinriat kama an chên avângin, an ropui phah a ni. Chutiang bawkin hnam dang pakhat Sema thlah Phoiniki mite pawh hian an ropui phah ve a Anni chu B.C. 2000 hma chuan thlalêra chêng an ni a, nakin deuhvah chuan Palestine hmâr lamah an lo lût a, tuifinriat kam vêlah chuan awmhmun an khuar nghet a, tuifinriata zin vêl an chîng ve ta a. An khawpui Tura leh Sidon aṭangin lawngin Mediterranean thlang lampangah thui tak

tak thlengin an kal a; Gibraltar kal tlangin Africa ram leh Britain ram te pawh hi an zu thleng a, rângva an zuk lei ṭhîn a. Anni pawh chu Kret mi anga sumdâwn leh themthiam lam thil ti mi tak an ni a. Amaherawhchu an thil thiam chu anmahni tih chhuah meuh chu a ni lo va, mi dang dang laka an lâk chhâwn te a ni a; Aigupta leh Assuria mite aṭang hian an paw chhuak ber a ni âwm e.

Thil thiam lama an hmingthanna pakhat chu rawng chi hrang hrang siam thiamah hian a ni. Solomona pawhin Jerusalema biak in sa atân leh lawng tuk saktu atân an lal Hirama hnênah mite a dîl a. Chûng lawng chuan Aegeanho finnate tibotu, Grik mite hnênah an sumdâwng a; chûng aṭang chuan Grik-hote chuan an lo fin phah ve a. Themthiam lam chauhvah ni lovin, lehkha lamahte pawh an thiam chu an la a, an hawrawpte pawh an ṭâwm ve mai a. Tin, nakin deuhvah chuan Grik mite lak aṭangin Sâphovin an la chhâwng leh a; tin, Sâpho lak aṭang chuan keini Mizote pawh hian kan la chhâwng leh zêl a.

Phoiniki-ho hi lawnga sumdâwn leh sumdâwnga vah vêl chauh an chîng a ni lo va, ram danga awmhmun khuara sumdâwn te pawh an chîng bawk a ni. B.C. 600 hma mah khân Aigupta ramah te, Africa hmâr thlangah te, Spain ramah te, Sardinia thliarkârah te leh Sicily-ah te awmhmun an khuar a; nimahsela chûng zîngah chuan Carthage khua chauh lo chu chanchin nei tham a awm lo ve. Carthage erawh hi chu khaw ropui tak a ni a, nakin deuhvah phei chuan Rom sawrkâr meuh pawh ngam tumin rei tak an do va, an ngam ṭhelh nghe nghe a.

BUNG 7

GRIK-HO LEH AN INAWP DÂN

Persia-ho an chanchin kan sawi tawhte kha Aryan hnam an ni tih kan hre tawh a. Aryan hnam zînga mi pâwl dang pakhat chuan thlang lam an pan phawt a, tin,

chhim lam panin tûna Grik ram kan tihah hian an lût a. A lût hmasa pâwlte chu B.C. 2000 hnu lawka lût an ni a. Chûng lai chuan an la fing lo hle mai a, lehkha lam te pawh an la thiam loh avângin, an chanchin ziak sa chhui tûr engmah a awm lo va; chuvângin an chanchin bul lam chu hriat theih a ni meuh lo va. Tin, B.C. 1200 lai vêlah khân an lo darh zau vak a, Aegean mite kha an hnawt darh ta a, a ţhen chu Asia Minor ram fêm lamah te an awm ta a. Tin, lawng siam te an lo thiam hnuin, Grik-ho chu an lo darh zau lehzual ta a. Kupra thliarkârah te, Aigupta ramah te, Spain ramah te, France ram chhim lam-ah te awmhmun khuarin an inzam thluah mai a; Black Sea vêlah chuan khawpuite an din hlawm a, Italy ram chhim lam tluan leh Sicily zau fe chu an luah bawk a ni. Chutichuan Grik-ho kan tih hi tûn lai Grik ram ngawt luaha, hnam khata inbâwkkhâwm angin kan ngai tûr a ni lo va. Hnam khat an ni lo rêng rêng a, sawrkâr khatin an awm ngai bawk hek lo. Khawpui hrang hrangah, rorêlna hrang hrang neiin an awm a; khawpuia miten an chheh vêl rama mite ro an rêl sak ţheuh bawk ţhîn a. Tichuan khawpui leh a chheh vêl ram chu "state" an ti a; state pawimawh ber pathumte chu Athens te, Sparta te, Thebes te an ni.

Chûng khawpui hrang hranga mite chu an inîtsîktawn a, tlêma han ropui deuh bîkte chu an tai rawn zêl ţhîn a. Nimahsela khawia awm pawh ni sela, Grik mi an nihna chu an inhre rân mai a, unau angah an inngai tlat mai a, hnam dang chungah an indah a, hnam dang chu awze mî an ti vek mai a ni. Chutichuan Grik-ho chu hmun tinah awm darh mah sela, ţawng hmun khat hmang, hnam in-duh tak mai, thu ngaih dân ang khata ngai, tih theihzâwng inang an ni a.

Khawpui an neih hma leh state-a an insiam hma pawh-in, Grik-hote chuan lal an nei ţeuh mai a, nimahsela an in

leh lo leh an inchei dân te a nau êm avângin, lal tih tûr pawh an ni meuh lo va. Aigupta lal leh Assuria lalte erawh kha chu mi ropui tak leh hausa tak an ni a. Chûng Assuria leh Aigupta lalte chu achângin an sualin an tawrh-hlelhawm êm ṭhin avângin, mipuite chu an hel ṭhîn a, lal sualte chu an bân ṭhîn a; nimahsela lal vêkin an thlâk leh ṭhîn a. Grik-ho erawh chuan an lal tête chu tlâktlai lova an hriat hnu khân an bân vek a, vântlâng rorêl dân an tichhuak a. Chutianga state tinin mahni ro an inrêl chu khawvêla mihring rêng rêngte tâna inawp dân thar an hmu chhuak a ni a, chu chu 'democracy' kan ti ṭhîn a. Amaherawhchu Grik-ho democracy chu tûn lai democracy nên a inang lo deuh va. Grik-ho rorêlnaah chuan bawi ni lo tawh phawt chu an tel vek a, thu ngaihtuah tûr awm apiang an ngaihtuah ho va, an tithlu ho thîn a. Tûn lai erawh hi chuan mi kan tam tâk êm êm avângin kan zavaiin kan tel thei vek lo va, palai kan thlang a, rorêlnaah chuan palaiho chauh an tel a, mi zawng zawng ai an awh thîn a.

Chutianga Grik-hovin ro inrêl dân lama hma an sâwn nasat lai tak chuan, Persia-ho hian an zu bei ta thut mai a. Vawi thum lai an bei a, an bei hmasakna ber chu B.C. 492 a ni a. Chu mi ṭum chuan an hlawhchham hlauh mai a. A dawttu chu B.C. 490-ah a ni a, chu mi ṭum chuan Grik state pahnih, Athens leh Plataea miin Marathon indonaah an lo dang a. A vawi thumna B.C. 480-ah chuan an hneh deuh thaw a ni. Sparta pasalṭhate chuan an lal Leonidas-a hova Thermopylae leisekawtah lo dan an tum a, nimahsela Persia-hovin an tichimit vek a; tichuan Athens khaw thlengin an kal a, an hâl leh nghâl a. Nimahsela B.C. 490 leh B.C. 480 inkâr vêlah chuan Athens mite chuan lawng tam tak an siam a, chûngte chuan Salamis indonaah Persia mite chu an hneh a. Tin, khaw-mual lama Plataea-a an inbeina lamah pawh an hneh leh

a; chu mi ṭum chu an hneh zawhna a ni a, Persia-*ho* lakah chuan an râlmuang ta chiah a.

Tin, chu mi hnu kum 150 chhûng chu, chu state ropui ber pathumte chuan Grik-ho chu sawrkâr pakhata siam tumin an bei ṭheuh va. Athens mite hian an han bei phawt a, sumdâwn lam leh tuifinriata indo lama thiltithei ber an nih avângin. Nimahsela state danga Grik mite chuan an îtsîk a; Sparta-ho anmahni ro inrêla awm bân duh hauh *lote chuan an îtsîk zual a*, chuvângin *an tum ang* chuan Athens mite chuan an tithei meuh *lo* va. *Tichuan* Sparta-ho nên hian rei ngial an indo va, chu mi an indona hmingah chuan 'Peloponnesian indona' an ti a ni. Athens-hote hi tui lama an chak chhûng chuan an ṭang thei hle mai a; mahse B.C. 405-ah chuan an lawng rual chu Sparta-hovin an lo tihchhiat sak ta hlauh mai a, Athens khawpui chu an la a, tichuan Sparta-ho chu an lo chungnung ta rih a.

Athens mite leh Sparta-ho hi an inang lo hle mai. Athens mite hi chu themthiam tak, thil mawi ngaina mi an ni a; Sparta-ho erawh hi chuan sipai lam thu lo chu thil dang an ngaihsak ngai mang lo va. Athens mite chuan *vântlângina* rorêlna dân hi an *tichhuak* a; Sparta-ho tih dân erawh *hi* chu *mi tlêmtê* chungnung *bîk insiama* rorêl hi a ni zâwk a. Chutichuan Grik-ho zînga Sparta-ho an lo chungnun tâk khân an ram pum pui rorêl dânah chuan anmahni lo tih dân pângngai ang kha an leklam ta ber a. Chu chu mipuite chuan an lo ngai thei ta lo va, an hel ta nual mai a, a tâwpah chuan Sparta-ho an tlâwm leh ta mai a. Tin, eng chen emaw lai chu Thebes-ho hi an chungnung ber ve thung a; nimahsela an puipa ber Epaminondas-an a thih san tâk hlauh avângin, state zawng zawng sawrkâr khata siam an tum chu an puitlin thei ta chuang lo va.

Grik-ho hian inthurual taka awm an thiam rêng rêng lo a nih âwm hi maw! Nakinah chuan an inthurual loh

avâng bawkin hmâr lama Makedon state lal Philipa chuan a bei a, B.C. 338-ah chuan a titlâwm zo vek a. Tichuan Makedon hi a lo chungnung ber ve leh ta thung a. Philipa fapa Alexandera chu a pa aiin a lo hmingthang ta zâwk mah a, a pa thiltih a chhunzawm a, a puitlin a. Chu mi laia mi thiltithei ber a nih avângin, a hmingah pawh Alexander Ropuia an vuah ta a. A chanchin chu bung dangah kan la chhiar leh dâwn a ni.

Sawrkâr rorêl dân lam thuah chuan Grik-ho chanchin hi ngaihnawm lo tak a ni a, inîtsîkna thu te, intaina thu te, innghirnghona thute hlîr a nih avângin. Thil siam lam te, in sak lam te, hla phuah lam te, lemchan lam te leh finna lamah te erawh chuan entawn tlâk tak an ni a. Mi thil ngaihtuah thiam tak, thil siam thiam tak, thil mawi lam ngaina mi tak an ni. An biak in sakte leh an milim dinte chu a mawiin a nalh hle mai a, chutiang lam thilah chuan tûn hma lama mite chu an khûm hle mai.

In sak lampanga an vâng lai tak chu Pericles-an a ho vêl lai hi a ni a; chu chu B.C. 450 lai vêl a ni. Athens khuaah chauh pawh ni lovin, Grik ram tin maiah biak in mawi tak tak leh milim mawi tak tak an din thluah mai a ni.

An hla phuah thiam Homer-a chuan Grik-ho leh Troy-ho indo thu leh Odysseus-a vahvaih thute a phuah a; chu chu tûn thleng hian khawvêla hla thu mawi pâwla ngaih a la ni reng. Tin, Grik-ho hian lemchan te pawh an uarin an duh hle mai a. Thu a lungngaihthlâk lama ziaktu Aeschylus-a te, Sophocles-a te, Euripides-a te hian lemchanah an pathian leh an pasalṭhate chanchin an phuah a. Tin, Aristophanes-a chuan a nuihza lam leh a hlimawm lamin engkim a phuah thiam zêl a. Herodotus-a leh Thucydides-a te pawh ziaktu hmingthang tak an ni ve a, thawnthu mai mai aiin thu tak an ziak zâwk ṭhîn a.

Tin, Grik mi fing zawng zawng zînga fing ber chu Socrates-a hi a ni a, ani chu Athens khuaa mi a ni a, a

dam lai hun chu B.C. 400 vêl a ni. Fiah sî sê kher lo chuan engmah rin thu ngawtin a pawm duh lo va. Ni tin khaw laia ṭhuin a zirtîr ṭhîn a. A thu zirtîr ber chu mahni rilru hmanga thil rêng rêng awmzia zawng chhuak tûrin a ni. A thih hnuah chuan a zirtîr pakhat, Plato-a hian a thu zirtîr chu a chhunzawm a; tin, nakin deuhvah chuan Alexander-a zirtîrtu Aristotle-a hian a chhunzawm leh zêl a.

Tûn thlenga thil thiam lam leh hriatna lama an puak chhuahna chu Grik mite hi an ni. Mathematics te, arsi chanchin zirna lam te leh damdawi lamah te pawh hian tûn thlenga ṭangkai an hmu chhuak tam hle mai. Grik-ho hi sawrkâr ropuia chhiar tûr chu an ni lo nain, finna leh rilru lam hman thuah chuan finna bul lo dintute an ni ngei mai.

BUNG 8

HMÂN LAI INDIA THU

Makedonia lal Philipa chu B.C. 336-ah a thi a, a fapa Alexanderan kum 20 chauh a nihin a pa ai a lo awh ta a. Tlangvâl chauh a la nih avângin, Grik state Philipan a ngama a awp tâkte chuan hel hun remchâng tak niin an hria a. Nimahsela an rin ang a lo ni ta hauh lo va, Alexandera chu a pa aiin mi awp dân leh kaihhruai hmang a lo thiam a; tichuan helho zînga zaizâptu, Thebes mite chu a hre chhuakin a titlâwm thuai a, Sparta-ho tih loh chu Grik mi zawng zawng chu a lamah an intulût vek a.

Alexandera chuan Grik ram chauhva lal nih chu a duh tâwk lo va, tichuan Grik sipai leh Makedonia ram sipai hruaiin Persia ram rûn tûrin a va thawk ta a. B.C. 331-ah Arbela indonaah chuan Persia-hote chu a va ngam a. Chu pawh chuan a la tilungawi tâwk ta lo va, India lamah hian an lo chho ta zêl a, kum sarih zet an thang hnuin Indus lui an han thleng a; nimahsela a sipaite phunnawina avângin, Babulon lamah an lêt leh ta a.

Alexanderan hêng ram a han lût hi a ṭangkai hle a; a han hneh mai chauh a ni lo va, Grik finna te a chhawm lût zêl a. Khawpuite a din zêl a, a thih hnu kum rei takah pawh chûng khawpuite chu India rama Grik finna leh awmdân chhuahna bulpui a ni reng a.

A hâwn pah chuan Arabia ram leh Mediterranean tuifinriat kam vêl ram lâk leh zêl tumin a rel diam a; nimahsela a tum ang chu ti hman lovin a lo thi ta a. A haw thlâk hnu kum khatah, B.C. 323-ah chuan kum 33 chauh miin a thi a. Alexandera lo awm hma kha chuan chhak leh thlang an inhriain an inpawh ngai lo va; ani chu India leh Europe inzawmtîrtu a nih avâng leh ram zau tak awptu a nih avângin, Alexander Ropuia an ti ṭhîn a.

Alexanderan India hmâr lampang ram a lâk lai khân, a mi chêngte chu hnam mâwl leh kawlhsen mai mai an ni lo va; a luh hma daih pawhin hnam fing tak an lo ni sa tawh a ni. Aryan mi tam tak India rama an luh thu kan sawi tawh kha in la hre châwk ang a, chu mite lo luh hma chuan Dravidian-ho an lo awm tawh a. Anniho pawh hi leite letin khuate an han siam a, finna lamah chuan an lo sâng ve ta hlek a. An thlahte pawh tûn thlengin India ram chhim lamah an la awm reng a. Dravidian mite hi mi hâng tawi tê tête an ni a, Aryan-ho erawh chu mi sâng tak, ngo tak an ni.

Aryan-ho hi B.C. 1500 vêlah India ramah an lût ṭan a. Lo neih dân an thiam hle tawh a, metal hriamhrei te pawh an siam thiam a. An sakhua chu vân te, ni te, mei te biak a ni a. Tin, India ram ṭawng pawimawh tak Sanskrit an tih hi a hmang chhuaktu an ni a. A hmaa lo awmte chu sam takin an hneh mai a, ram hrang hrangah mahnia lal neiin an awm a. He miteho hian thil pakhat, chi bîk inthliarna an tichhuak a, chu chu tûn thleng hian India ramah a la awm ta reng a ni. An tih dân chu hetiang hian a ni. Pâwl liah an inṭhen a, a ropui ber chu puithiam chi,

Brahman an tih an ni a, a dawttu chu râlkâp mi; tin, lo nei mi leh kuta hnathawk miin a dawt leh a, tin, chi hnuai bera an ruat chu an tukdawlhote an ni a, sal ang maia ngaih an ni. Tin, hêng pâwl lia chhiar tel loh, pâwl dang pakhat an la awm a, anni chu chi dangin an hmusit hle a, deh thian loh angah an ngai hial a. Tûn lai India sawrkâr thar erawh hi chuan chutiang hmusitna dik lo tak chu tihbo an tum a, "India ram rêng rêngah hian deh thian loh tumah an awm lo," tiin an puang ta a, chuti khawpa mi hmusit hmang apiangte chu nasa taka hrem an duh a.

Engpawh ni sela hmân laia India finna lam thuah chuan Brahman chi hi a bulpui ber an ni a; damdawi lam te, arsi lam chanchin te, mathematics lam te hmu chhuaktute an ni a, tin, India ram rorêl dân siam ṭantute an ni bawk a. Tin, an sakhua pawh chu zawi zawiin a lo ṭhang zêl a, tûn thlenga Hindu sakhua kan tih hi an lo din chhuak ta a.

Tin, hla phuah thiam tak an ni a. B.C. 600 lai vêlah India ramah lehkha ziak an lo chîng ṭan ta a, an ram thlang lama mi, sumdâwng lo veivâkte aṭangin an thiam chhuah a ni âwm e. Chu mi an lehkha ziak dân thiam thar hmang chuan hmân laia an mi huaisente thiltih dânte hla sei takin an phuah a, bu hnih lian tak tak a awh a.

Tin, B.C. 600 hnu lawkan chuan India ramah hian khawvêla sakhaw din chhuaktu ropui takte zînga pakhat a hming Gautama an tih chu a lo awm a, nakinah chuan a sakhaw hmuh chhuah thar chawiin Buddha (Fingthara) an lo ti ta zâwk a. Chuvângin a sakhaw din chu Buddhism an ti a, a din hnu rei lo têah chuan India rama sakhaw ropui ber pakhat a lo ni ta thuai a. Nakin deuhvah erawh chuan India rama sakhaw lo ding hmasa Hindu sakhua hian a lân ta a, nimahsela Buddha sakhua chu ram dangahte a darh hman a, chuvângin tûn thlengin Asia ram chhak lampangah chuan sakhaw pakhat betuah chuan a tam ber a la ni ta zêl a.

Gautama sakhaw zirtîr dânah chuan inthawina leh pawn lam thil chuan kawngro a su lo va, a mihring awmdân chu kawngro sutu ber a ni. Chhandam ni tûrin tisa duhzâwng zawng zawng laka insûm a ngai a, ropuina te, hmingthanna te, chatuana nunna lam pawh hawisan tûr a ni tih hi a zirtîr dân a ni a. Tin, thil kawng thum a zirtîr uar chu mahni invawn fel te, ngilneih te, thil nung tawh phawt chu ngaihhlut tûr tih te hi a ni.

Aryan-ho India rama an lo luh tirh lai vêl aṭanga B.C. 350 thleng kum rei tak chhûng kha chuan, lal ropui tak tak, anmahni zînga mi leh ram danga mite pawhin an awp nual a. Tin, B.C. 327 vêlah khân Alexander Ropuia chuan India hmâr lam a hneh a, a awp rih tih kan hre tawh a. A thih hnu lawkah erawh chuan India miten Persia vêngtu sipai zawng zawngte chu an ûm chhuak a, Persia awpin an awm ta lo va. Tin, B.C. 250-ah khân Asoka hi a lo lal ta a, lal ropui tak a lo ni a, a tâwpah chuan India ram pum pui deuh thaw a lo awp ta a.

Asoka hi hmân lai India ram lalte zînga hmingthang ber pâwl a ni. A tîr takah chuan sipai lam mi huai tak a ni a, nimahsela Buddha sakhaw zirtîrna chuan a rilru a khawih ta hle mai a, sipai lam rilru pu tawh lovin sakhaw lam tihdarh duhna rilru a lo nei ta zâwk a. Chuta ṭang chuan a lal chhûng hun zawng chu Buddha sakhua a ram chhûng zawng zawng leh a vêl ramte pawha tihdarh nân a lo hmang ta a. A thiltih apiangah Buddha zirtîrna chu kaihruaitu atân a hmang a. A theihtâwpin a khua leh a tuite ṭhatna tûr leh an lâwm theihna tûr ber angin engkim tih a tum ṭhîn a. Chutih laia Europe lama hnam hrang hrang indin mêkte chanchin nêna bûk tawn pawhin a rorêl fel dân chu a ram awp muanawmziaan a lang thei hle a ni.

BUNG 9

HMÂN LAI CHINA THU

Hmân lai Grik mite chuan ram zau tak pakhat khawvêl kotlânga awmin an hria a, an lehkhabuahte pawh an ziak bawk ṭhîn a. A tlawh an awm loh avângin, a chanchin hi an hre tlêm hle mai a. Chu ram chu tûna China ram kan tih tâk hi a ni. Tûn hnai tak tak thleng pawh hian China ram hi ram engemaw ti puia ruat a la ni fan a.

China ram chanchin chiang taka kan hriat lohna chhan a tam mai a. Pakhatah chuan a ram leilung a ṭhat êm avângin, ei tûr ilo lamah anmahni an lo intodelh thei a, chuvângin an tân ram dang nêna intlawh leh insumdâwntawn a ngai lo va. Tin, a rama tlâng dung te, thlalêr te leh a vêla tuifinriat tein ram dang mite lo luhna a dan avângin, tûn khaw hnu fea kawngin ram tin a lo pawh tâk hnu tih chauh lo hi chuan, an ramah ram dang finna rêng rêng a lût lo va, China finna pawh a chhuak darh hek lo. Tin, chu lovah chuan, hmân lai Aigupta ram chanchin hriat tuma thil an laih chhuah ṭhin ang khân, China ramah chuan laih chhuah a ni ve lo va, chutiang avâng bawk chuan hmân lai China-ho awmdân chu kan hre chiang mang lo va. Khawii lai ram aṭanga lo awm ṭan nge an nih hriat chian a ni lo va, tin, Grik miten an ram an dai pawh hmaa an lo fin chhuah tawh dân pawh hi chhui theih a ni bawk hek lo. Engpawh ni sela, China-ho chungchâng thua kan hriat chhunte chu hetiang hi a ni.

B.C. 1000 lai vêlah hi chuan China ram chu tûn anga ram zau a ni lo va; ram ṭhen tê têin lal hrang neiin an awm a, tin, an zavaiin "Vân Fa" an tih mai lalber pakhat thuhnuaiah an awm bawk a. Tin, chûng lai vêl bawk chuan China-ho hian sakawrte an vulh a, tawlailîrte an siam a, thîr hriamhreite pawh an nei a. An inte chu a chung hnaha chih a ni a, a bangte chu chirhdiakin an zût

phui a. Tin, dâr leh tangkarua leh rangkachaka belte leh incheinate siam dân pawh an thiam tawh bawk a. Ziak te pawh an thiam a, thing phêk pan takin emaw, mau phel pan takin emaw lehkhabute an siam bawk a. Tin, damdawi eng engemaw te pawh an thiam tawh nual bawk a.

Chutia lal hrang hrang neia an awm lai chuan sakhaw lam zirtîrtu ropui tak, Confucius-a an tih chu a lo chhuak ta a. Confucius-a a lo awm lai hun hi B.C. 490-a Grik-hovin Persia mite Marathon indonaa an hneh lai vêl kha a ni a. A thu zirtîr chu Aigupta-ho sakhua leh India-ho sakhaw zirtîrna nên chuan a inang lo hle a, nimahsela China mite rilru a luh hle mai a, tûn thlengin mi tam takin an la pawm ta zêl a. Pathian lam te chu a ngaihsak lo va, thih hnua nun leh tûr thu pawh a ngaihtuah duh bawk hek lo. Miin a dam chhûng eng ti anga hman tûr nge tih lam hi a uarzâwng a ni a; thih hnua kan awmdân tûr thu ngaihtuah erawh chu buaithlâk thlâwn mai maiah a ngai a. Chutichuan mahni ṭhenawm khawvêngte chunga ṭhat tûr thu te, lal thu awi tûr tih thu te, nu leh pa thu zawm tûr tih leh a dik avâng ringawta thil dik chu tih fo tûr a ni tih thute hi a kawhhmuh duh ber a ni a. Chutiang sakhua chu mi tam zâwk rîlremzâwng a ni kher âwm lo ve; mahse chûng lai mite rilremzâwng chu a ni chêk a ni ang a, Confucius-a zirtîrna chu pawm an lo awm hlawm si a.

B.C. 200 vêlan China mi huaisen tak mai a lo awm a, chu mi chu lal hmasa ber tia vuahin a lo lal a. An rama lal hrang hrang awmte chu a hnuaia dahin, sipai tam tak hruaiin China hmâr lam rûn fotu Hun-ho chu a hneh a, China ram chu ram ropui taka din tumin a bei ta chiam mai a. Chûng hmêlmate chu an rama lo lût tûr dan nân chuan an ram chu kulh bang sei takin a hung chiam a, chu mi kulh bang chu tûn thleng pawhin a la ding ṭha reng a, "China kulh bang ropui," an la ti fo va.

A fapa, lal pahnihna chu a pa angin thil a ti thei ve lo va, nakinah chuan lo nei mi rethei tak pakhatin a titlâwm a, chu mi thlahte chu kum 400 chhûng zet inthlâk chhâwngin an lal a. An chi hming chu "Han" a ni a, an lal lai chuan China ram chu ram ropui takah an din a. An sipaite chu thlang lam pan zêlin an kal a, India hmâr lam dep thlengin an ram awpah an siam a. Tin, Han lalte chuan indo chauh an ngaihtuah a ni lo va, mipui vântlâng thawvenna tûr an ngaihtuah bawk a, lehkha thiam lamte pawh an uar a, an khua leh tuite chu thlamuang tak leh hmuingîl takin an awm a.

Han chi hi B.C. 200 aṭangin A.D. 200 thlengin an lal a. Chu mi lai vêl bawk chuan Rom ram hi an lo ding chhuak ve bawk a. Chutichuan a tuamah inhretawn hauh lovin thlang lam ramah leh chhak lam ramah arualin ram ropui tak a lo ding reng mai a ni.

BUNG 10

ROM RAM A LO INDIN CHHUAH DÂN LEH A LO ZAU TIAL TIAL DÂN

Asia ram chhak lam tâwp thu kan chhui ta a, Europe ram lam thu i han chhui leh teh ang. Aryan pâwl khat chu Italy ramah hian an lut tih kan sawi tawh a. An luh tirh lai khân hnam fing an ni lêm lo va, an kiang vêla awm sa Grik te, Kret thliarkâra mite leh Aigupta-hote hi an fing zâwk vek a. Tichuan chûng Aryan pâwl tlêmtê chuan Tiber lui kamah awmhmun an khuar a, an khaw hming chu Rom a ni a. Hmâr lamah chuan Etrusca mi an awm a, an chanchin hi hriat a ni mang lo va, Mediterranean kam vêl chhak lampang aṭanga lût an ni âwm e. Tin, a chhim lamah Grik-ho, Aegean tuifinriat kam vêl leh thliarkâr aṭang tea lût an awm bawk a. Nimahsela Grik mi emaw, Etrusca mi emaw, a tumah mah chuan Italy ram chu an hminin an luah pumhlûm lo va, Italy ram

chauh pawh ni lova, Europe ram zawng zawng zawi zawia lo ngam fai vektute chu Rom-ho an ni zâwk.

A tîrah chuan Rom-ho hi an tam lovin an chak lo hle a, Etrusca-ho chuan awl takin an hneh a. Tin, B.C. 500 lai vêlah khân Rom-ho chuan an bei a, Etrusca lal an bân a, lal nei lovin vântlâng rorêlin an awm a. Chuta ṭang chuan an vêla mite an do an do ta mai a, kum 250 chhûng zet chu an bei a, a tâwpah chuan Etrusca-ho te, Aryan mi dang te leh Grik-ho te hneh zovin Italy ram pum pui chu an thuhnuaiah an dah a.

Italy ram an lâk zawh veleh, hmêlma chak zâwk leh ropui zâwk bei tûr a lo awm leh zêl a. Sicily zâwn, Africa ramah chuan Phoiniki-hote khân awmhmun an khuar a, an khawpui hming chu Carthage a ni. Rom-hovin Italy ram lâk zawh tuma an bei chhûng khân, Carthage-hote chu an lo chak telh telh ve a, tichuan Mediterranean ram vêla thuneihna inchuhin Carthage leh Rom nasa takin an inbei ta a. Kum 50 aia rei mah an indo va, Rom-ho chu an tlâwm ṭhelh ṭhelh ṭhîn a, nimahsela an lo bei leh ṭâl ṭâl ṭhîn a.

Carthage mite hotu ber chu Hannibala a ni a, Rom-ho hruaitute ai chuan a fing zâwk êm êm a. Hannibala chuan sakawr te, sai te, sipai tam takte nên Italy ram a va rûn ṭhîn a. Carthage sawrkâr chuan Hannibala kha îtsîk lovin ṭanpui ṭha duh sela chuan, Rom hi an la mai dâwn a; mahse an ṭanpui ṭha duh lo va, ei tûr lam leh sipai lam pawh an pe ṭha duh lo va, chuvâng chuan Rom-ho khân an lo dang thei ta a. Nakinah chuan Rom-hovin Carthage an va rûn ve thung a, B.C. 202-a Zâma indonaah chuan Hannibala chu a lo tlâwm ta a, Carthage ropuina pawh chu a chuai hlen ta a.

Chu mi hnu kum 200 chhûnga thil lo awmte chanchin chu kimtawi taka sawi a har hle a. Rom-hovin Carthage ram an lâk kha Italy pawn lama ram an tih zau ṭanna a

ni a. Carthage lâk pahin Sicily leh Spain ram ṭhenkhat pawh an la a. Nakin deuhvah Adriatic tuifinriat kânin Grik ram an la leh a. Chuta ṭang chuan Asia Minor ramah an lût a, Suria ram leh Palestine ramah an lût thla zêl a. Tin, Aigupta ram te, Gaul ram te leh a tâwpah phei chuan Britain ramah te pawh an lût ta zêl a. A tîrah chuan khaw khata mi tlêmtê an ni a, chutianga ram zau tak la tûr chuan kum rei fe an bei a, Carthage khawpui lâk aṭanga chûng an bei chhûng chu kum 300 zet a ni.

Chutiang ram zau tak an lo awp tâk avâng chuan Romho tân chuan harsatna tak a lo awm ta a. An ram tizau tûra an bei lai khân an rorêltute chu Rom khawpuia mite hlîr an ni a. A tîr takah chuan an miṭhahote chauhvin thu an nei a, mahse nakin deuhvah chuan vântlâng pawhin an sawrkâr thuah pawh chuan thu neih ve an lo tum ta a. Ram zîm deuh an nih lai kha zawngin chutiang chu a ṭha hle bawk a; nimahsela ram zau tak mai awp nân chuan a ṭha ta meuh lo va. Chutichuan an hruaitu ber pakhat, Sulla chuan mi ṭhaho chauhvin rorêl chu ṭhain a ring a, vântlâng chu a bân ta a, upa rorêltu an ruat a, chûng chu mi ṭhate an ni deuh ber a. Nimahsela B.C. 78-a a thih hnuin, a thlâktu Pompeia leh Julia Kaisara khân chu mi upate thuneihna kha an tibo leh a. Tin, chu mi pahnih pawh chu chungnun an inchuh avângin, an inrem thei ta chuang bîk lo va, chutichuan an inbei a, Pharsalia indonaah chuan Pompeia chu a lo tlâwm ta a.

Tichuan Sullan a bei a, a hlawhchhamna thil harsa tak mai kha Julia Kaisara chuan a bei ve ta a. An ram a zau hle si a, Kaisara chuan mi pakhat hotu bera a awm chu ṭhain a hria a; nimahsela tûn hma lama vântlâng rorêla awm duh mite khân ṭha an tihpui lo va. An inngeih lo telh telh a, a tâwpah chuan Brutus-a hovin an phiar ru ta a, B.C. 44 March thlaah chuan Kaisara chu an that ru ta a, tichuan Rom ram chu a lo buai leh ta viau'mai a. A

tâwp a tâwpah chuan Kaisara tupa Octavia chu hotuah a insiam thei ta a. Octavia chuan Julia Kaisara tih dân ang kha a zâwm a, Rom ram chu mi pakhat rorêlin a lo awm ta a.

Engpawh ni sela, Kaisara ai chuan mi deh vêl dân a thiam a, vântlâng rorêlna paih vek ni meuh si lovin, thuneih theih chin neiin upa rorêl pâwl a siam a. Tichuan Octavia chu Rom emperor hmasa ber a lo ni a. A lo lal lai khân Augusta tih hming hi a lo pu ta a, Pathian Lehkhabuah pawh Kaisara Augusta tia an ziak kha. Tichuan rei tak rorêl dân ṭha tak an zawn hnuin, Rom-hovin an ram zau tak awp dân ṭha bera an ruat chu an lo hre chhuak ta a.

Emperor ṭha tak leh thil ti thei tak an nei bawk a, emperor ṭha lo leh thil ti thei lo tak an nei tawh bawk a; nimahsela Rom sawrkâr indin dân leh rorêl dân hi thil namên a ni lo va. A ṭhat lohnate chu awm bawk mah sela, thatna kawng a tam a ni. Grik mite angin thil mawi siam tum mi an ni lo va, thil siam thiam lamah chuan engmah tihchhuah an nei lo. Lehkha thiam lamah pawh an thei ve fu chungin Grik mi chu an chelh lo. Amaherawhchu Grik-hovin chelh lohna an nei ve thung a, Rom-ho chu mi invawng fel tak, thil ruahman leh rorêl dân thiam mi tak an ni a. Intimipa tak an ni a, chutiang mi an nih avâng chuan Hannibala mi hlauhawm tak pawh hnehin an ram chu an lo hum thei a, ram zau tak pawh an lo din thei a ni. Chutih laia Rom ram chuan Europe mitena an hriat chin khawvêl chu a huam vek mai tih theih a ni. Scotland ram aṭanga Sahara thlalêr thleng te leh Atlantic tuifinriat aṭanga Mesopotamia ram thlengin a ni a, chûng an ram chhûng zawng zawngah chuan sawrkâr inawp dân fel tak leh nghet taka khawsak dân an nei vek a.

Rom-ho chuan mi ram an la ringawt mai a ni lo va, an lâk ram apiang chu tihfin zêl an tum tlat a ni. An ram

zawng zawngah chuan lamlian an kaltîr zêl a. Tin, awm-hmun an nghehna apiangah chuan in ropui tak takte an sa zêl a. Chûng khuaah chuan an hmin lalte chu an awm a, Rom inchei dân an la a, an ţawng an zir bawk a, Rom rorêl dânte pawh an hmang zêl a. Rom-ho an tlâwm hnu pawhin an dânte a bo mai lo va, tûna Europe hmun tam taka an rorêl dân hi Rom-ho dân an lâkte a la ni reng a.

Chûng laia mi tin mai chuan Rom mi an nihna chu an chhuang êm êm ţhîn a. Rom ram ngei emaw, Asia Minor lam emaw, Gaul-a piang emaw pawh ni sela, Rom mi an nihna chu an chhawr thei rêng rêng a ni. Chuvângin an ram chhûnga mi tam tak chuan Rom-ho chu an ram latu mai angah an ngai lo va, an ram nu leh pa angah an ngai zâwk ţhîn a.

Rom-ho anga heti kauva ram awp zau hi tûn hma lam-ah chuan an la awm ngai lo va. Rom sawrkâr hian fel takin hmân lai khawvêl ram zawng zawngte a suih khâwm vek a, an finna te leh an thiamnate ţheuh la khâwmin an vawng ţha vek a, tûn hnua sawrkâr lo lian leh zêlte pawhin an ţangkaipui thei ta a ni.

——:o:——

Published by the Rev. H. W. Carter, Baptist Mission, Lungleh, South Lushai Hills, Assam, and Printed by Norman A. Ellis, Baptist Mission Press, 41A Lower Circular Road, Park Street P.O., Calcutta.

